

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

Ο Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ ΩΣ «ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ» ΤΗΣ Γ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Ο Ν. Πουλαντζάς είχε αναπτύξει ερευνητική σχέση με την ιστορία, επιλέγοντας ως ιδιαίτερο αντικείμενο τη στάση της Γ' Διεθνούς απέναντι στο φασισμό. Η έμφαση σ' αυτήν την περίπτωση δίδεται στα μεθοδολογικά-ερμηνευτικά προβλήματα της έρευνας, γεγονός που επιτρέπει τη διατύπωση της ακόλουθης υπόθεσης εργασίας: το πέρασμα του Πουλαντζά από τη θεωρία στην ιστορική έρευνα συνεπάγεται όχι μιá απλή εφαρμογή της πρώτης στη δεύτερη, αλλά την αμοιβαία ανασύνταξη τόσο των θεωρητικών προκειμένων όσο και την ανασυγκρότηση του ιστορικού υλικού. Ήδη το τελευταίο σημείο ήταν κατανοητό στον Πουλαντζά που έγραφε ότι η «ιστορία έχει τις απαιτήσεις της κι όταν κανείς ανακατεύεται μ' αυτήν δεν της ξεφεύγει τόσο εύκολα».

Ο Πουλαντζάς δημοσιεύει το 1970 το εκτενές βιβλίο: *Fascisme et dictature. La troisième Internationale face au fascisme*. Τούτο αποτελεί —ως υπόδειγμα θεωρητικής και εμπειρικής σύνθεσης— το κύριο αλλά όχι το μοναδικό έργο στο οποίο πραγματεύεται προβλήματα της περιόδου της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Γιατί ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προηγούμενες δημοσιεύσεις του, για να εξακριβώσουμε με ποιά σκευή έρχεται να συνθέσει το *Φασισμός και δικτατορία*, όσο και οι κατοπινές, για να επισημάσουμε τον τρόπο κατανόησης των κριτικών που ασκήθηκαν σ' αυτό το βιβλίο.

Λίγο μετά την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 21ης Απριλίου ο Πουλαντζάς δημοσιεύει στο περιοδικό των Ελλήνων φοιτητών στο Παρίσι *Πορεία* το άρθρο «Οι πολιτικές μορφές του στρατιωτικού πραξικοπήματος», στο οποίο μνημονεύει τον Gramsci και τον Δημητρώφ για να προσδιορίσει με αυστηρό τρόπο το φαινόμενο του «φασισμού» και να αποφανθεί ότι η δικτατορία της 21ης Απριλίου δεν συνιστά «φασιστικό πραξικόπημα». Το πρώτο αυτοτελές βιβλίο του Πουλαντζά, γραμμένο με εμφανή μαρξιστική οπτική, δημοσιεύεται το 1968: *Pouvoir politique et classes sociales*. Εδώ αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο για την έννοια της «ηγemonίας» ή ακριβέστερα του «κράτους με ταξική ηγεμονική διεύθυνση» με εκτενή,

εννοείται, αναφορά στον Gramsci, για τον «ιστορικισμό» του οποίου παραπέμπει στον Althusser (*Lire le Capital*, τ. II) διαπιστώνοντας ότι η χεγκελιανή προβληματική του υποκειμένου έχει «μεταφτυθεί» στον μαρξισμό με τη μορφή της «τάξης-υποκειμένου της ιστορίας που είναι μιά γενεσιουργός και ολοποιός αρχή» (1968, Α': 191, 192). Ωστόσο τα Τετράδια της φυλακής του προσφέρουν καίρια ερεθίσματα για την προσέγγιση του «φασιστικού» φαινομένου.

Ξεχωριστή ενότητα αποτελεί η απόπειρα για την τυπολογία του κεφαλαιοκρατικού κράτους, με την πρόθεση να συγκροτηθεί σε «αντικείμενο θεωρητικής έρευνας μια περιοχική βαθμίδα ενός δεδομένου τρόπου παραγωγής», δηλαδή το «νομικο-πολιτικό εποικοδόμημα του Κράτους» και συνάμα να αναδειχθούν οι «μετασχηματισμοί» του (1968, Α': 197, 198). Σ' αυτήν ακριβώς την αναζήτηση διατυπώνονται ορισμένες παρατηρήσεις για το «συντεχνιακό κράτος», με τη μνεία του βιβλίου του D. Guerin: *Φασισμός και μεγάλο κεφάλαιο* που μόλις είχε κυκλοφορήσει σε δεύτερη έκδοση, καθώς και για τον «εξτρεμισμό της Αριστεράς» αναφορικά με το σοσιαλδημοκρατικό κράτος, με την παραπομπή στις θέσεις του Δημητρώφ στο VII συνέδριο της ΚΔ (1968, Β': 129/130, 134). Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η συζήτηση για το «αλεγόμενο ολοκληρωτικό φαινόμενο», όπου τίθεται και το πρόβλημα του «φασιστικού κράτους» και υποδεικνύεται η σχετική εννοιολογία να επιτρέψει την «επιστημονική μελέτη των ειδικών πολιτικών μορφών». Έτσι θα μπορούσε να ενταχθεί το «φασιστικό κράτος» μέσα στον «καπιταλιστικό τύπο Κράτους», αν μάλιστα συσχετισθεί με τον «βοναπαρτισμό» κατά την πρόταση του Aug. Thalheimer. Βέβαια ο Πουλαντζάς προσθέτει εμφατικά ότι οι παρατηρήσεις αυτές «δεν απαντούν καθόλου στο πρόβλημα ποιοί είναι οι συγκεκριμένοι παράγοντες κι ακόμα οι ταξικές πολιτικές σχέσεις, μέσα στη συγκεκριμένη συγκυρία ενός καπιταλιστικού σχηματισμού που γεννούν αυτό το ειδικό πολιτικό φαινόμενο που είναι το φασιστικό Κράτος. Πρόκειται για ένα πολύπλοκο πρόβλημα που δεν μπορώ να προσεγγίσω εδώ» (1968, Β': 158-166, 164).

Την αντιμετώπιση αυτού του «πολύπλοκου προβλήματος» επιχειρήσε ο Πουλαντζάς δύο χρόνια αργότερα με το βιβλίο: *Fascisme et dictature*. Ωστόσο οι συναφείς αναλύσεις, διευκρινιστικές ή τροποποιητικές, δεν τερματίζονται εδώ: ξεκινούν από τον «Πρόλογο» στο βιβλίο του D. Lindenberg, *L' Internationale communiste et l'école de classe* (1972: 7-16), συνεχίζονται με μικρότερα δημοσιεύματα και διαπερνούν το σύνολο των αυτοτελών έργων του, ως τις *Repères* όπου συζητείται ξανά η στρατηγική της Κομμουνιστικής Διεθνούς, διευκρινίζεται ο στόχος της κριτικής του που ασκεί στον Althusser για το θέμα της παραγνώρισης της ταξικής πάλης, υπογραμμίζεται η σχέση πολιτικής και οικονομικής κρίσης

κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και ανασκευάζεται η τριτοδιεθνιστική αντίληψη του κράτους ως «εργαλείου» των κυρίαρχων τάξεων (1980: 18, 19, 23, 112, 142, 143, 147). Επομένως, ως προς το πρόβλημα του φασισμού και της Κομμουνιστικής Διεθνούς, δεν ισχύει η περιοδολόγηση του έργου του Πουλαντζά σε τρεις φάσεις: θεμελίωση, ιστορική επιβεβαίωση, πρακτική δοκιμασία. Πρόκειται μάλλον για μιά διαρκή ανατροφοδότηση θεωρίας και ιστορικής έρευνας, κατά την οποία—και στα πλαίσια της συγκυρίας, όπου ο Πουλαντζάς μετέχει ως δρών διανοούμενος— ούτε η θεωρία παραμένει αναλλοίωτη και περιμένει την επαλήθευσή της ούτε επίσης η ιστορική έρευνα εκτυλίσσεται ως συναγωγή και διασταύρωση γεγονότων που αδυνατούν να ανακατασκευάσουν τα αναλυτικά εργαλεία. Άς επεξηγήσουμε περισσότερο το τελευταίο σημείο.

Με τη ρητή μνεία του Althusser υιοθετείται προγραμματικά η διάκριση «ιστορικού υλισμού» και «διαλεκτικού υλισμού»: ο πρώτος ως «επιστήμη της ιστορίας» και ο δεύτερος ως θεωρία της επιστήμης που «περιλαμβάνει την ιστορία ως συστατικό μέρος του αντικειμένου της». Αμέσως κρατείται η απόσταση από όσους, όπως ο νεαρός Lukács ή ο Korsch, ανάγουν τον διαλεκτικό στον ιστορικό υλισμό, διαμορφώνοντας τις ιστορικοιστικές ερμηνείες του μαρξισμού σύμφωνα με τις οποίες η ιστορία είναι «μιά κατηγορία αρχική και θεμελιωτική και όχι μια έννοια που πρέπει να κατασκευασθεί». Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με την αντίστροφη αναγωγή του ιστορικού στον διαλεκτικό υλισμό: δηλαδή για τις «θετικιστικές-εμπειρικοιστικές» ερμηνείες που διαλύουν το αντικείμενο του ιστορικού υλισμού με την υπαγωγή κάθε ιστορικού αντικειμένου στον ίδιο «αφηρημένο» και καθολικά ισχύοντα νόμο.

Ως προς τη θεωρητική εργασία: αυτή ξεκινά από τα «πραγματικά», τα «συγκεκριμένα» και τα «μοναδικά αντικείμενα» για να επεξεργασθεί με εννοιολογικά εργαλεία και να αναδείξει τη «σύνθεση μιας πολλαπλότητας προσδιορισμών». Ο «τρόπος παραγωγής» αποτελεί ένα «αφηρημένο τυπικό» αντικείμενο που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα, όπως αντίθετα συμβαίνει με έναν κοινωνικό σχηματισμό ιστορικά προσδιορισμένο, δηλαδή με μιά κοινωνική ολότητα σε ορισμένη στιγμή της ιστορικής της ύπαρξης. Ακριβέστερα: ο κοινωνικός σχηματισμός συνιστά μιά σύνθετη ενότητα με «κυριαρχικό στοιχείο» έναν ορισμένο τρόπο παραγωγής πάνω στους άλλους τρόπους παραγωγής που την συγκροτούν.

Από τον Althusser επίσης αντλείται η κριτική των «ιστορικοιστικών αναγνώσεων του Marx, στις οποίες το «πολιτικό στοιχείο» (ό,τι δηλαδή συνθέτει το «νομικοπολιτικό εποικοδόμημα του Κράτους») διατηρεί το ρόλο που έχει η έννοια στον Hegel. Ως προς τις συνέπειές του ο «θεωρητικός αριστερισμός» της δεκαετίας του '20 θεωρείται ο δημιουργός μιας «υ-

περπολιτικοποίησης βολονταριστικού χαρακτήρα» που αποτελεί το αντίστοιχο του «οικονομισμού» μέσα στην ίδια προβληματική. Κατά τη γνώμη του Πουλαντζά η πρωτότυπη αντι-ιστορικιστική αντίληψη έγκειται στο ότι το «πολιτικό στοιχείο» τοποθετείται στη δομή ενός κοινωνικού σχηματισμού από τη μιά πλευρά ως «ειδικό επίπεδο» και απο την άλλη όμως ως κρίσιμο πεδίο, όπου αντανακλώνται και συμπυκνώνονται οι αντιθέσεις ενός κοινωνικού σχηματισμού. Η πολιτική πρακτική είναι αυτή που μετασχηματίζει την ενότητα ενός κοινωνικού σχηματισμού, στο μέτρο που το αντικείμενό της αποτελεί το κομβικό σημείο συμπύκνωσης των αντιθέσεων των διαφόρων επιπέδων, που έχουν δικές τους ιστορικότητες και άνιση ανάπτυξη. Τέλος, για τον Πουλαντζά η κοινωνική τάξη είναι μιά «έννοια που δείχνει τα αποτελέσματα του συνόλου των δομών, της μήτρας ενός τρόπου παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού πάνω στα δρώντα πρόσωπα που είναι υποστηρίγματα της». Έτσι η έννοια αυτή δείχνει τα αποτελέσματα της ολικής δομής μέσα στην περιοχή των κοινωνικών σχέσεων. Με την προσφυγή και πάλι στον Althusser ως «αποτελέσματα» εννοούνται η ύπαρξη του προδιορισμού των δομών μέσα στις κοινωνικές τάξεις (1968, Α': 11, 12, 45, 47, 49, 50, 52, 90).

Αυτή τη μεθοδολογική σκευή διαθέτει ο Πουλαντζάς, όταν καταπιάνεται με το πρόβλημα του φασισμού και τον τρόπο αντιμετώπισής του από την Κομμουνική Διεθνή. Δεν πρόκειται εδώ ν' αναφερθούμε στο σύνολο των προβλημάτων που έθετε αυτό το βιβλίο—ο ίδιος ο Πουλαντζάς αναγνώριζε, όταν αυτό μεταφραζόταν στα ελληνικά, ότι φέρει τη «σφραγίδα της συγκυρίας», μέσα στην οποία είχε γραφεί. Απλώς θα ανασυγκροτήσουμε τα σημεία εκείνα που αφορούν στην υπόθεση εργασίας αυτής της ανακοίνωσης, δηλαδή στην αμοιβαία ανατροφοδότηση της θεωρητικής σκευής και του ιστοριογραφικού εγχειρήματος.

Το συγκεκριμένο ιστοριογραφικό εγχείρημα, που εκτιμάται ως παράδειγμα «μελέτης του ιστορικού υλισμού», επιμερίζεται στις εξής πτυχές:

α) ο φασισμός ως ιδιότυπο πολιτικό φαινόμενο
 β) ο φασισμός ως ιδιαίτερη μορφή καθεστώτος του καπιταλιστικού κράτους εκτάτου ανάγκης

γ) η πολιτική της ΚΔ απέναντι στο φασισμό με την έννοια ότι η ιστορική συγκυρία των φασισμών συνιστά ένα προνομιακό πεδίο για τη μελέτη της Διεθνούς. Προγραμματικά πάντως δηλώνεται ότι πρόκειται για μιά «μελέτη πολιτικής θεωρίας» που για να πραγματοποιηθεί προϋποτίθεται η «εμπεριστατωμένη ιστορική έρευνα», τα αποτελέσματα της οποίας εκτίθενται σε εφτά μέρη:

- α) το ζήτημα της περιόδου εμφάνισης των φασισμών
- β) ο φασισμός και η πάλη των τάξεων
- γ) ο φασισμός και οι άρχουσες τάξεις
- δ) ο φασισμός και η εργατική τάξη
- ε) ο φασισμός και η μικροαστική τάξη
- στ) ο φασισμός και η ύπαιθρος
- ζ) το φασιστικό κράτος,

μ' ένα σύντομο παράρτημα με τίτλο: «Η ΕΣΣΔ και η Διεθνής», για το οποίο ο Πουλαντζάς έγραφε τέσσερα χρόνια αργότερα ότι περιείχε «μερικές λανθασμένες αναλύσεις».

Η αφετηρία για την εμφάνιση και την περιοδολόγηση των φασισμών είναι η λενινιστική θεώρηση του «ιμπεριαλιστικού σταδίου του καπιταλισμού». Ο ιμπεριαλισμός επιβάλλεται να νοηθεί όχι ως αποκλειστικά οικονομικό φαινόμενο, αλλά ως μία νέα συνάρθρωση του καπιταλιστικού συστήματος στο σύνολό του που συνεπάγεται βαθιές πολιτικές και ιδεολογικές αλλαγές (παρεμβατικό κράτος-ιμπεριαλιστική ιδεολογία). Στο διεθνές επίπεδο οι βασικές έννοιες είναι η ιμπεριαλιστική αλυσίδα και η ανισόμορφη ανάπτυξη των κρίκων της. Μολονότι η σοσιαλιστική επανάσταση έγινε στον ασθενέστερο κρίκο της αλυσίδας, τη Ρωσία, ο φασισμός αναπτύχθηκε στους δύο επόμενους. Στην ανάλυση αυτή αποσιωπάται η δυναμική του ενδο-ιμπεριαλιστικού αγώνα. Έτσι ο Β' παγκόσμιος πόλεμος δεν συζητείται καν, όπως επίσης και η «λογική» του φασιστικού επεκτατισμού.

Η κύρια ερμηνευτική πρόταση για τη στάση της ΚΔ είναι ότι αυτή διαποτίσθηκε «πολύ πρώιμα» από μία «οικονομιστική» αντίληψη για τον ιμπεριαλισμό. Θα ήταν «καθαρά ιδεαλιστική» η εκτίμηση να χρεωθεί αυτό το γεγονός σε «λάθη» ή «θεωρητικοπολιτικές αποκλίσεις που γεννήθηκαν στα κεφάλια των ηγετών». Επομένως η πολιτική της Διεθνούς έχει τις ρίζες της μέσα στην ταξική πάλη που αναπτύσσεται «ακόμα και στην ΕΣΣΔ» ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη. Βέβαια αυτή η αναγωγή δεν υπήρξε ούτε μονοσήμαντη ούτε άμεση και πάντως μία «ιδιαιτέρα στενή» σχέση μεταξύ της ΕΣΣΔ και της ΚΔ αποκαθίσταται μετά το 6ο συνέδριό της, το 1928, μολονότι εδώ υποβαθμίζεται από τον Πουλαντζά η οργανωτική πλευρά αυτής της εξάρτησης που εγκαινιάσθηκε το 1924 με το 5ο συνέδριο, το συνέδριο της «μπολσεβικοποίησης». Οι σχετικές έρευνες, που αφορούν π.χ. το ΚΚ της Γαλλίας, δημοσιεύθηκαν μετά το 1970. Η τελική πάντως αναφορά (1970: 315) στην «ανασυγκρότηση» με νέα μορφή της «σοβιετικής αστικής τάξης» και στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας απ' αυτήν γίνεται με εντελώς επιγραμματικό τρόπο και δεν εξηγείται η αναπαραγωγή των ταξικών αντιθέσεων στους κόλπους της σο-

βιετικής κοινωνίας. Μάλιστα, στο βαθμό που ήθελε ο Πουλαντζάς να σταθεί στο «πολιτικό στοιχείο», θα έπρεπε να στραφεί στην κατανόηση της υποκειμενικής χρωκοπίας των δυνάμεων που επαγγέλλονταν τη συνέχεια της επανάστασης. Τούτο σημαίνει ότι είναι μάλλον επιπόλαιη η ένταξη των «διαφόρων αντιπολιτεύσεων» στο ίδιο πεδίο προβληματικής με την «επίσημη γραμμή» (1970: 315) που συνεχώς εγκατέλειπε το σοσιαλιστικό δρόμο για να ακολουθήσει τον κεφαλαιοκρατικό. Μια τέτοια όμως διατύπωση συνεπάγεται ότι ο δεύτερος ήταν τελικά αναπόφευκτος και μ' αυτήν ακριβώς την εκτίμηση θα έπρεπε να ανατοποθετηθεί το πρόβλημα της οκτωβριανής επανάστασης και να καταστεί αναπότρεπτη η σιωπηλή—έστω—προσφυγή στους οικονομικούς και κοινωνικούς όρους που διαφοροποιούν την «Ανατολή» από τη «Δύση», κατά τους περιληπτικούς χαρακτηρισμούς που χρησιμοποίησε τόσο ο Gramsci όσο και ο Kautsky, και ιδίως να απορριφθεί η θέση για τον «αδύνατο κρίκο» της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας. Το τίμημα σε κάθε περίπτωση είναι η καταδίκη του οικονομισμού να υπονοεί και την κατάφασή του.

Από την άλλη πλευρά ο τρόπος αντιμετώπισης του «οικονομισμού», ως σημείου σύγκλισης Β' και Γ' Διεθνούς, μετά από μία βραχύβια περίοδο της «λενινιστικής τομής», συναρτάται με το πώς η Κομμουνιστική διαφοροποιήθηκε από τη Σοσιαλιστική Διεθνή. Η μεγέθυνση των διαφορών αφορούσε κυρίως την απόκρουση της μενσεβίκικης στρατηγικής για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία και δεν αποκάλυπτε το σύνολο των πτυχών της συνέχειας (η εισαγωγή της επαναστατικής συνείδησης, η επανάσταση ως «μετατόπιση δυνάμεων μέσα στο κράτος», κλπ.) και της ασυνέχειας (π.χ., για την κατοπινή φάση, ο φασισμός ως σημείο ρήξης). Ο Althusser μορφοποίησε επιγραμματικότερα την αντίληψη ότι η «σταλινική παρέκκλιση» συνιστά «ένα είδος μεταθανάτιας αντεκδίκησης της Β' Διεθνούς» (1973: 93) χωρίς να επιμείνει κι αυτός στην αναπαραγωγή των ταξικών αντιθέσεων που εξέφραζε το σταλινικό φαινόμενο. Εμπνέονται και οι δύο από τον Bettelheim που δεν ακριβολογεί σ' αυτό το θέμα με αποτέλεσμα ο Πουλαντζάς (1970: 318) να σημειώνει με ασάφεια ως χρόνο-κλειδί το 1928. Η νίκη ωστόσο του «οικονομισμού», που στοιχειοθετείται με μία ελλιπέστερη ανάλυση των ταξικών αντιθέσεων της ΕΣΣΔ, φαίνεται να συνηγορεί για την αντιστροφή των προτεραιοτήτων, δηλαδή για το προβάδισμα πιά της οικονομίας απέναντι στην πολιτική, στο βαθμό μάλιστα που ελαχιστοποιείται η δυνατότητα να είχε υπάρξει μία εναλλακτική στρατηγική πρόταση, όπως την εξέφραζε η «Αντιπολίτευση». Μόνο απ' αυτήν την οπτική, που κινείται στην τροχιά του «θεωρητικού αντι-ανθρωπισμού», ερμηνεύεται ο συμπηφισμός των επιγόνων του Λένιν, παρά τις δευτερεύουσες επισημάνσεις για την αξία των αναλύσεων π.χ. του

Τρότσι αναφορικά με το γερμανικό ζήτημα. Πολύ περισσότερο, προς την ίδια κατεύθυνση κινείται σιωπηρά η συνοπτική εκτίμηση ότι το κομβικό σημείο στην αναδιάταξη των ταξικών σχέσεων στην ΕΣΣΔ οφείλεται στο ότι η αστική τάξη καταφεύγει ως «κοινωνική δύναμη στους κρατικούς μηχανισμούς».

Εκεί όμως που ο Πουλαντζάς οικοδομεί με σαφή και αναλυτικό τρόπο το ιστοριογραφικό του εγχείρημα είναι η κατανόηση της διαδικασίας εκφασισμού της ιταλικής και γερμανικής κοινωνίας μέσα από την πάλη των τάξεων που συντελείται σ' αυτές. Οι κυριότερες προτάσεις, τις οποίες επιχειρεί να τεκμηριώσει με τη «συγκεκριμένη ανάλυση της γερμανικής και της ιταλικής περίπτωσης», είναι οι εξής:

α) η διεργασία επικράτησης του φασισμού αντιστοιχεί σε «μιά κατάσταση υπερβολικής όξυνσης και επιδείνωσης των αντιφάσεων στο εσωτερικό των κυρίαρχων τάξεων και των τμημάτων που ανήκουν σ' αυτές·

β) η έναρξη αυτής της διαδικασίας προπούθεται «αλλεπάλληλες ήττες της εργατικής τάξης»·

γ) η διαδικασία εκφασισμού αντιστοιχεί «σε μιά οικονομική κρίση του συνόλου της μικροαστικής τάξης» και

δ) σε μιά «βαθιά πολιτικο-ιδεολογική κρίση» της υπαίθρου (1970: 18, 93, 187, 337). Η πολυμέτωπη αυτή θεώρηση των κρίσεων, παρά την πρόθεση του Πουλαντζά, επαναφέρει την κρισεολογία του «οικονομισμού» στην ανάλυση του πεδίου των «κοινωνικών σχέσεων» (1970:85) και, παρά την προσφυγή στην ταξική πάλη για την κατανόηση της «πολιτικής κρίσης», ελαχιστοποιεί την ταξική παρουσία της εργατικής τάξης —άν είχε προηγηθεί η ήττα της, τότε ο φασισμός θα ήταν μάλλον περιττός.

Εκείνο όμως που θα μπορούσε να υπομνησθεί είναι η ρητή αποκατάσταση των αντιλήψεων του Gramsci για τους «κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς», με την υποβάθμιση της κριτικής στην «ιστορικιστική» (historiciste) τους θεμελίωση (που είχε συνδεθεί με τη «θεωρητικοπολιτική συγκυρία») και κυρίως με τη διαφοροποίηση προς τις συναφείς προσεγγίσεις του Althusser. Μάλιστα η συζήτηση αυτή αφορά και την προβληματική της επανάστασης και ιδίως το θέμα της «συντριβής του κρατικού μηχανισμού», «συντριβή» άλλωστε που περιλαμβάνει το σύνολο των επιμέρους μηχανισμών του κράτους και η οποία τελείται «ούτε την ίδια στιγμή ούτε με τον ίδιο τρόπο». Άν κατά τον Gramsci υπάγονται στο δημόσιο «οργανισμοί που συνήθως θεωρούνται ιδιωτικοί», αυτό δεν υπονοεί ότι ο «ιδιωτικός» ή «δημόσιος» χαρακτήρας των κρατικών ιδεολογικών μηχανισμών δεν έχει σημασία ή είναι συμπτωματικός. Ούτε πάλι το κράτος συνιστά ένα «είδος μονολίθου χωρίς ρωγμές» αλλά οι επιμέρους πτυχές του —ιδίως οι ιδεολογικοί μηχανισμοί— διαθέτουν ένα βαθμό και μιά μορφή σχετικής

αὐτονομίας». Για τους τελευταίους εννοείται ότι δεν μπορούν να «συντριβούν ούτε ταυτόχρονα ούτε με τον ίδιο τρόπο με τον κρατικό μηχανισμό καταναγκασμού» που παρουσιάζει μιὰ «εσωτερική ενότητα» περισσότερο ισχυρή και αустηρή. Η σχετική αυτονομία των ιδεολογικών μηχανισμών δεν συνάγεται περιγραφικά, κατά το παράδειγμα του Althusser, αλλά βασίζεται στα «θεμελιώδη δεδομένα της ταξικής πάλης»: «μέσα σ' έναν κοινωνικό σχηματισμό δεν υπάρχει μόνο η κυρίαρχη ιδεολογία· υπάρχουν πολλές αντιφατικές ιδεολογίες ή ιδεολογικά υποσυστήματα που σχετίζονται με τις διάφορες αντιμαχόμενες τάξεις». Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, στους οποίους ενδέχεται να καταφεύγουν οι μη ηγεμονικές τάξεις και τμήματα, αποτελούν συχνά τις «τελευταίες επάλξεις» μιας παλαιότερης ταξικής εξουσίας ή τα «πρώτα οχυρώματα» μιας νέας. Κάποτε μάλιστα, μέσα σε μιὰ πορεία ιστορικής συνέχειας, μπορεί να εκπληρώσουν και τους δύο ρόλους, όπως συνέβη στην περίπτωση μιας σοσιαλιστικής επανάστασης: «όταν η αστική τάξη εκδιώκεται από τον κρατικό μηχανισμό καταναγκασμού καταφεύγει στους ιδεολογικούς μηχανισμούς, που διατηρούν την αστική μορφή τους, για να τους χρησιμοποιήσει ως όργανα επανάκτησης της κρατικής εξουσίας» (1970: 417, 418, 420, 421, 423).

Θα μνημονεύσω τώρα, έστω και υπαινικτικά, ορισμένες μετατοπίσεις της σκέψης του Πουλαντζά που παρατηρούνται κατά τη δεκαετία του '70 και συνεπάγονται σημαντικές αναδιατυπώσεις στην προβληματική που μας ενδιαφέρει εδώ:

α) η επίγνωση ότι δεν μπορεί να υπάρξει «ορθόδοξος μαρξισμός»: κανένας δεν πρέπει να παίρνει την «πόζα θεματοφύλακα δογμάτων και ιερών κειμένων» (1978: 10).

β) η συναφής ανησυχία μήπως και ο ίδιος ο Πουλαντζάς δεν έχει δίκαιο να είναι μαρξιστής (1979: 24).

γ) η επανεπίμηση επομένως της θεωρητικής συμβολής και της πολιτικής πρακτικής του Λένιν. Τούτο ακριβέστερα σήμαινε τον αποχωρισμό του ηγέτη των Μπολσεβίκων από το «λενινισμό» για να εξακριβωθεί αν τα «φύτρα» του «σταλινισμού» ανάγονται ήδη στις απόψεις του Λένιν για το συγκεντρωτισμό και το κόμμα ως όργανο που μεταβιβάζει από τα έξω τη συνείδηση στην εργατική τάξη (1979: 22/23).

δ) η ανατοποθέτηση, προφανώς, του προβλήματος της μετάβασης στο σοσιαλισμό, μετά την παραγκώνιση της αντίληψης για το κόμμα της πρωτοπορίας και τα συνεπακόλουθά της, τη δικτατορία του προλεταριάτου και το μονοκομματικό σύστημα (1979: 29).

ε) η διαπίστωση ότι η θεωρία για το καπιταλιστικό κράτος, στην οποία ο ίδιος είχε επιδοθεί, προσφέρει απλώς ορισμένα στοιχεία για το «μεταβατικό προς τον σοσιαλισμό Κράτος» που το πολύ-πολύ μπορεί να χρη-

σιμοποιηθούν ως «οδοδεικτικές πινακίδες») και με κανέναν τρόπο ως «αλλά-θευτη συνταγή θεωρητικά εγγυημένη» (1978: 29, 30).

στ) ο δημοκρατικός δρόμος προς το σοσιαλισμό προϋποθέτει τη συν-άρθρωση μιας διαδικασίας διεύρυνσης και εμβάθυνσης των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των ελευθεριών (πού ήταν και μιά κατάκτηση, κατά την υπόδειξη της Luxemburg στον Λένιν και τον Τρότσκι) με την ανάπτυξη των μορφών άμεσης δημοκρατίας και τον πολ-λαπλασιασμό των αυτοδιαχειριστικών εστιών (1978: 360, 361, 364).

ζ) ο δημοκρατικός δρόμος προς το σοσιαλισμό σηματοδοτεί μιά μα-κρά πορεία, κατά την οποία δεν επιδιώκεται ο σχηματισμός μιας «πρα-γματικής εξουσίας, παράλληλης και εξωτερικής προς το Κράτος», αλλά που να αναδύεται από τις εσωτερικές του αντιφάσεις και να μεταβάλλει το συ-σχετισμό δυνάμεων μέσα στο στρατηγικό πεδίο των πολιτικών αγώνων λόγω των διαδοχικών ρήξεων (1978: 368, 369).

η) η πορεία αυτή, που καταφάσκει στις μορφές άμεσης δημοκρατίας, εδράζεται στην ενίσχυση των αυτόνομων κοινωνικών κινήματων που δεν αποκλείεται να βρεθούν σε μιά «απροσμείωτη ένταση» στις σχέσεις τους με τα εργατικά κόμματα (1979: 29, 155).

θ) η εκδίπλωση των κοινωνικών κινήματων συναρτάται με τον τρό-πο κατανόησης των σχισμάτων της κοινωνίας, όπως π.χ. του γυναικείου κινήματος που διακρίνει την «ιδιαιτέρη συνάρθρωση της διαίρεσης σε τά-ξεις και της διαίρεσης σε φύλα μέσα στο πλαίσιο του κοινωνικού καταμε-ρισμού της εργασίας» (1974: 26).

ι) ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας υπονοεί, τώρα, ότι οι κοι-νωνικές τάξεις συμπίπτουν με τις ταξικές πρακτικές, οριζόμενες αποκλει-στικά μέσα από την αμοιβαία τους αντίθεση, με συνέπεια την αντίληψη ότι οι πρακτικές μετασχηματίζουν τις δομές και ότι ο «ταξικός δομικός προσ-διορισμός» αφορά στην οικονομική, πολιτική και ιδεολογική πάλη των τά-ξεων (1974: 18, 19). Μ' αυτήν την ανατοποθέτηση του προβλήματος των κοινωνικών τάξεων συμπεραίνεται ότι η μεταξύ τους πάλη μέσα στους κοι-νωνικούς σχηματισμούς είναι εκείνη που αποτελεί την «κινητήρια δύναμη της ιστορίας: η ιστορική διαδικασία έχει ως τόπο ύπαρξης αυτούς τους σχηματισμούς» (1974:28).

ια) τα τυχόν «στάδια» αυτής της διαδικασίας προκύπτουν σε σχέση με την ιστορική πορεία του κοινωνικού σχηματισμού και όχι με τον τρόπο παραγωγής, ενώ το δίπολο: «φασισμός» ή «επανάσταση» γίνεται τώρα «αυταρχικός κρατισμός» ή «δημοκρατικός δρόμος προς το σοσιαλισμό».

Συνολικά, οι μετατοπίσεις αυτές της σκέψης του Πουλαντζά, που α-ποσαφηνίζονταν όσο προχωρούσε η δεκαετία του '70, συναρτώνται με τις ευρύτερες ανακατατάξεις που συντελούνταν τότε στην ευρωπαϊκή Αριστε-

ρά. Και για τον «αριστερό ευρωκομμουνισμό» ισχύουν όσα έγραφε ο ίδιος για την απόσταση θεωρίας και πραγματικότητας: δεν μπορούμε να ζητούμε απο τον μαρξισμό την απαλλαγμένη απο παρεκκλίσεις «συνταγή για μια γνήσια μετάβαση στο δημοκρατικό σοσιαλισμό, διότι πρόκειται για μιαν απάντηση που ο μαρξισμός δεν μπορεί να δώσει, όπως και δεν μπόρεσε να χαράξει το δρόμο των όσων συμβαίνουν στην Ανατολή» (1978:31/32). Για το τελευταίο σημείο ο Πουланτζάς σήμερα θα ήταν περισσότερο από βέβαιος.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- Althusser, L. et al., *Lire le Capital I, II*, Paris 1965.
- *Réponse à John Lewis*, Paris 1973.
- Buci-Glucksmann, Chr. (ed.), *La gauche, le pouvoir, le socialisme. Hommage à Nicos Poulantzas*, Paris 1983.
- Caplan, J., «Theories of Fascism: Nicos Poulantzas as Historian», *History Workshop*, άρ. 3 (άνοιξη 1977), σσ. 83-100.
- Demirović, A., *Nicos Poulantzas. Eine kritische Auseinandersetzung*, Berlin 1987.
- Jessop, B., *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and Political Strategy*, London 1985.
- Noutsos, P., *Le marxisme européen. Une théorie en construction*, Jannina 1989.
- Poulantzas, N., «L'examen marxiste de l'Etat et du droit actuels et la question de l'alternative», *Les Temps modernes*, 20 (1964), σσ. 274-302.
- «Οι πολιτικές μορφές του στρατιωτικού πραξικοπήματος» *Πορεία* αρ. 2 (2-6-1967), σσ. 2-5= *Ο Πολίτης*, αρ. 29 (Οκτ. 1979), σσ. 15-17.
- *Pouvoir politique et classes sociales*, Paris 1968= *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμ. Α', μτφ. Κ. Φιλίνη, Αθήνα 1975, τόμ. Β', μτφ. Α. Χατζηπροδρομίδα, Αθήνα 1975.
- «Theorie und Geschichte. Kurze Bemerkungen über den Gegenstand des Kapitals», στο: Euchner, W.—Schmidt, A. (Hrsg.), *Kritik der politischen Ökonomie heute*, Frankfurt 1968, σσ. 58-69.

- Poulantzas, N., *Fascisme et dictature. La troisième Internationale face au fascisme*, Paris 1970 = *Φασισμός και δικτατορία. Η Κομμουνιστική Διεθνής αντιμετώπιση στο Φασισμό*, μτφ. Χρ. Αγριαντώνη, Αθήνα 1975.
- , «Préface», στο: Lindenberg, D., *L'Internationale communiste et l'école de classe*, Paris 1972, σσ. 7-16.
- , «Note à propos du totalitarisme», *Tel Quel*, αρ. 53(1973), σσ. 74-81.
- , *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Paris 1975= *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, μτφ. Ν. Μηλιόπουλου, Αθήνα 1982.
- , «Σημειώσεις για το καθεστώς των συνταγματαρχών», *Αντί*, αρ. 10 (4-1-1975), σσ. 8-10.
- , *La crise des dictatures*, Paris 1975= *Η κρίση των δικτατοριών*, μτφ. Χρ. Αγριαντώνη, Αθήνα 1977.
- , «A propos de l'impact populaire du fascisme», στο: Macchiorchi, M., *Éléments pour une analyse du fascisme*, Paris 1976, σσ. 88-107.
- , *La crise de l'Etat*, Paris 1976= *Η κρίση του κράτους*, μτφ. Ξ. Γιαταγάνα, Αθήνα 1978.
- , *Προβλήματα του κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, Αθήνα 1977.
- , *L'Etat, le pouvoir, le socialisme*, Paris 1978= *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, μτφ. Γ. Κρητικού, Αθήνα 1980.
- , *Repères*, Paris 1980 = *Για τον Γκράμσι-Παρεμβάσεις*, μτφ. Τ. Καφετζή, Αθήνα 1982.

Panagiotis Noutsos

N. Poulantzas «historien» de la IIIème Internationale.
Problèmes de méthode et d'interprétation.

Nikos Poulantzas s'était intéressé à l'histoire sous l'angle de la recherche, avec comme objet d'élection la position tenue par la IIIème Internationale face au fascisme. Il avait alors mis en relief les problèmes méthodologiques -herméneutiques de la recherche, ce qui permet de formuler l'hypothèse de travail suivante: le passage, opéré par Poulantzas, de la théorie à la recherche historique ne consisterait pas en une simple application de la première à la seconde, mais en la reconstruction mutuelle, tant des prémisses théoriques, que de la reconstitution du matériel historique.

Cet article décrit l'appareil théorique avec lequel Poulantzas s'attache à la composition de *Fascisme et dictature* (1970), ainsi que les traitements ultérieurs du même sujet, en soulignant les déplacements de sa pensée, qui se multiplient au cours des années 70. Le passage de la bipolarité «fascisme» ou «révolution» au dilemme «étatisme autoritaire» ou «voie démocratique vers le socialisme» se produit sous l'effet de cette information réciproque de l'appareil théorique et de l'entreprise historiographique, elle-même située dans le cadre de la conjoncture européenne de la Gauche et de l'intervention en elle de Poulantzas à titre d'intellectuel actif.